

Türkistan'da İlmihâl Kültürünün İlk Örneği Ahmed-i Yesevî'nin *Divân-ı Hikmet*'indeki İbâdet İlkeleri*

İsmail Bilgili**

Öz

Yetiştirdiği sayısız öğrencileriyle hicrî 6. miladi 12. asırdan itibaren gerek Türkistan bölgesinin gerekse Anadolu kültür ve medeniyetinin İslam ile şekillenmesinde büyük katkısı olan Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed-i Yesevî (ö. 562/1166), Anadolu'nun manevî fatihlerindedir.

Hanefî fakîhi Yusuf-u Hemedanî'den (ö. 535/1140) ilim ve irfan eğitimini tamamlayan Ahmed-i Yesevî, özellikle yaşadığı Türkistan coğrafyasında Kıpçak ve Oğuz boyları arasında İslam'ın benimsenip yayılmasında önemli hizmetlerde bulunmuş, Çağatay Türkçesi ile serbest halk edebiyatı vezninde manzum olarak söylediği dînî içerikli şiirleri olan hikmetleriyle insanlara anlayacağı dilde İslam'ı tebliğ etmiştir. Ahmed-i Yesevî'nin hikmetleri, İslam'ın asgarî seviyede bilinmesi gereken îmân, ibâdet ve ahlâkın temel esaslarını, bir Müslüman için zorunlu bilgileri içermektedir.

* Bu makale 11-13 Nisan 2018 tarihinde Kazakistan'ın Türkistan kentinde düzenlenen 4. Uluslararası Dînî Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumunda sunulan bildirinin yeniden düzenlenmiş halidir.

** Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü İslam Hukuku Anabilim Dalı, Konya/Türkiye, bilgiliismail@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-8738-5948.

Türkler arasında gelişip yayılan ve ilk örneğini Ahmed-i Yesevî'nin *Divân-ı Hikmet* eseriyle veren îmân, ibâdet ve ahlâka dair asgarî bilgilerin genel prensipler mâhiyetinde ele alındığı ilmihâl geleneği, Cibrîl hadîsinde yer alan üç konuyla ilgili sorulara yönelik îzâhın yaygınlaşmasıyla oluşmuştur. Ahmed-i Yesevî, hikmetlerinde bu bilgilere, ahkâm cihetinden değil, dînînin özünü oluşturan ilkeler bakımından yer vermiş, insanların İslam ile olan bağımsa sahih bir yolla kurma amacını hedeflemiştir.

Ahmed-i Yesevî'nin, ilmihâl konularından ibâdetlere verdiği hassasiyeti, *Divân-ı Hikmet*'te ibâdetin gereğine değindiği sayısız hikmetleriyle birlikte 68 yerde namazdan, otuz üç yerde oruçtan, üç yerde zekâtan bahsetmesi ile de görmekteyiz. Ayrıca dokuz kıtadan oluşan 242. hikmetini sadece hac ibâdetine ayırması da bu kanaati desteklemektedir.

İlmihâl kültürünün oluşumu hakkında kısa bilgi verdikten sonra Ahmed-i Yesevî'nin hikmetlerinde zâhirî hükümlerinden ziyâde iç anlamları yani manevî boyutları üzerinde durduğu ibâdet konularını ele alacağımız çalışmamızda, *Divân-ı Hikmet*'ten tespit ettiğimiz bazı ibâdet ilkelerini hikmetler ışığında sunacağız.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, ilmihâl, ibâdet, Ahmed-i Yesevî, *Divân-ı Hikmet*.

The Background of the Ilmihal Clavicle in Turkestan: Islamic Worship Principles in Ahmad-i Yasawi's Divan-i Hekmat

Abstract

Hodja Ahmad-i Yasawi (d. 1166) with his many students, VI / XII. it has been a great contribution both from Turkestan and from Anatolia in the shaping of Anatolian culture and civilization with Islam. He is the spiritual conqueror of Anatolia.

Ahmad-i Yasawi completed the education of knowledge and wisdom from the Hanafi physician Yusuf-u Hemedani (d. 1140). Ahmed-i Yasawi, the almighty VI / miladi XII. In the geographical region of Turkistan, Kipchak and Oguz had important services in the adoption and spread of İslâm. Ahmad-i Yasawi notified Islam on the level of understanding the people with his wisdoms with religious content poems which he said as a poem in Chagatay Turkish and free folk literature.

The wisdom of Ahmad-i Yasawi is that the basic principles of faith, worship and morality that İslâm needs to be known at the minimum level include the minimum level necessary for a Muslim. Although the wisdoms are not predominant, the wisdom gives the impression of infallibility, including the essential principles that every Muslim needs to acquire about faith, worship and general morality, and the essential information he needs to learn.

The tradition of ilmihal, which is developed and spread among the Turks and the first principles of which are given in the general principles of faith, worship and morality, giving the first example with the work of Divan-i Hekmat of Ahmad-i Yasawi, explains the internal meaning of the questions of Islam and benevolence. Yasawi places this information in his wisdom as the basis of the spirit of religion, and aims to secure people's faithfulness to İslâm in a safe way. The connection with the deed is a form of encouragement to him, an attachment of significance and a neglect of his negligence. Islamic faith and jurisprudence of İslâm in Turkistan was learned and taught through the books of kelâm and fiqh.

We see the sensitivity of Yasawi to the worship of the subjects of science, the prayer in 68 places in the Divan-ı Hekmat, the fasting in 33 places and the zakat in 3 places. It is also supported by the fact that the 242th Hekmat, which consists of nine continents, is only used for pilgrimage. Yasawi emphasizes the importance of ablution and places sacrifice and itikaf subjects in his wisdom in using ablution on the basis of worship.

After giving brief information about the formation of the almighty cult, we will discuss the issues of worship which Ahmad-i Yesevî emphasizes on inner meanings / spiritual dimensions rather than the spiritual meanings in his wisdom. In this paper, we will try to present some principles from the Divan-ı Hekmat that we have determined for the principles of worship.

Keywords: Fiqh, ilmihal, worship, Ahmad-i Yasawi, Divan-ı Hekmat.

Giriş: İlmihâl Geleneği

İlmihâl, “ilim” ve “hal” kelimelerinden türetilmiş bir isim tamlamasıdır. Hal ilmi ve davranış bilgisi anlamına gelen *ilmihâl* her Müslümanın îmân, ibâdet ve ahlâk konularında bilmesi gerekli temel dînî bilgi seviyesi ile bunları içeren eserlerin genel adı olarak kullanılmaktadır. İlmihâl bilgileri ve bu doğrultuda hazırlanmış ilmihâl eserleri insanların, asgarî seviyede dînî bilgiye sahip olmalarını sağlama amacını taşımaktadır.

Kısaca “davranış bilgisi” demek olan ilmihâl, Rabbine, kendine ve içinde yaşadığı toplum ve çevreye karşı sorumlulukları olan ve bunu yerine getirme gücüne sahip bulunan insanın, kendisinden beklenenleri yerine getirmesinde ona kılavuzluk etmeyi hedefleyen derli toplu bilgilerden ibarettir.¹

İlmihâl konuları Cibrîl hadîsinden² esinlenerek tespit edilmiştir. Cebrâil’in (a.s.) Hz. Peygamber’e (s.a.s) ashâbın yanında bulunduğu esnada gelerek İslam’ı öğretmek amacıyla sorduğu sorular ve Hz. Peygamber’in bunlara verdiği cevaplardan oluşan Cibrîl hadîsinde dînî üç temel unsuru olan inanç, ibâdet ve ahlâk gündeme getirilmiştir.³

Abdullah ibni Ömer şöyle dedi: Ben Hz. Peygamber’in yanında idim, birden karşımıza güzel saçlı, sarık giymiş, çölde yaşadığını zannettiğimiz bir adam çıkageldi. İnsanların arasından geçerek Hz. Peygamber’in önünde durdu:

- Ey Allah’ın elçisi îmân nedir, diye sordu. Hz. Peygamber de:

- **İman**, Allah’tan başka ilah olmadığına, Muhammed’in Allah’ın kulu ve elçisi olduğuna şehadet etmen, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, kadere, hayır ve şerrin yüce Allah’tan olduğuna inanmandır, buyurdu. O zat buna karşı:

- Doğru söyledin, dedi. Biz, çöl insanların cahil olmaları dolayısıyla onun Hz. Peygamber’in sözlerini tasdik etmesine hayret ettik. Bu zat daha sonra:

- Ey Allah’ın resulü, **İslâm**’ın şiarları, alametleri nedir, diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber:

- *Namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucunu tutmak, gücü yeten kimse için hacca gitmek ve cünüplükten dolayı gusletmektir*, buyurdu. Bunun üzerine o zat:

1 Adnan Memduhoğlu, “İlmihâl Edebiyatının Tarihi Serencamı”, *EKEV AKADEMİ DERGİSİ*, Yıl: 20 Sayı: 66 (Bahar 2016), ss. 21-49, s. 22.

2 Buhari, “İmân” 37; Müslim, “İmân” 1; Tirmizî, “İmân” 4.

3 Hatice K. Arpaguş, “Bir Te’lif Türü Olarak İlmihâl Tarihî Geçmişi ve Fonksiyonu”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22 (2002/1), s. 27 (25-56).

- Doğru söyledin, dedi. Biz, sanki sorduğunu biliyormuşçasına Hz. Peygamber'i tasdik etmesine şaşırдық. O zat daha sonra:

- Ey Allah'ın resulü ihsan nedir, diye sordu. Hz. Peygamber de:

- **İhsân**, Allah'ı görürcesine ona ibâdet etmendir. Sen onu görmeden bile, o seni görür, buyurdu. O zat:

- Doğru söyledin, dedi ve devamla kıyâmetin ne zaman kopacağını sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber:

- *Bu hususta sorulan, sorandan daha bilgili değildir*, buyurdu. O zat daha sonra ayağa kalktı, insanların ortasına gelince, onu bir daha göremedik. Hz. Peygamber de şöyle dedi:

- *Bu gelen, Cebrâil idi, size dîninizden bilmeniz gereken şeyleri öğretmek için geldi.*⁴

İlk dönemlerde şifâhî olarak aktarılan ilmihâl düzeyindeki bilgiler sonraki dönemlerde Cibrîl hadîsinde yer alan üç esastan hareketle ve bu hadîs de delil alınarak yazılmaya başlandı. İlmihâllerin yazılma gerekçelerinin başında İslam dîni hakkında her Müslümanın edinmesi gerekli asgarî bilgi seviyesini elde etme gayesi bulunmaktaydı.

İlmihâl kelimesi, ilk olarak erken dönem eserlerinden, İmam Muhammed'in (ö. 189/805) alış-veriş konusunda kaleme aldığı *Kitâbu'l-kesb* adlı eserinde "İlim talep etmenin farziyyeti" başlığı altında geçer. Burada ilim ile kast edilen "ilmu'l-hâl"dir. Nitekim, 'En üstün ilim ilmihâl bilgisidir.'⁵

İlmihâl kelimesinin yer aldığı ikinci eser İmam Ebû Mansûr el-Mâtûrîdî'ye (ö. 333/944) nisbet edilen *Şerhu'l-fikhü'l-ekber*'dir. Mâtûrîdî, Ebû Hanîfe'nin "Dinde fıkıh, ahkâmda fıkhıtan daha üstündür. Fıkıhın en efdali kişinin îmânî öğrenmesidir" şeklindeki sözlerini, "Ebû Hanîfe bu sözleri ile kişinin îmânî ve îmân üzere sebâtını, yani şeriat konularında kişinin mükellef olduğu ilmu'l-hâli kast eder" şeklinde açıklamaktadır. Bu ifâdelerin akabinde Mâtûrîdî, "İlmihâl, kulun hangi hal üzere olduğunu bilmesi ve böylece ölüme hazırlıklı olmasıdır," demektedir.⁶

4 Buhari, "İmân" 37; Müslim, "İmân" 1, 57; Tirmîzî, "İmân" 4; Müsned, I, 37, 51, 53.

5 Mediha Aynacı, *Osmanlı Kuruluş Dönemi Türkçe İlmihâl Eserleri Çerçevesinde İlmihâllerin Fikhî Yönden Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 38 (Muhammed Hasan eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-kesb*, Halep, Mektebetü'l-matbûâtî'l-islâmiyye, 1997, s. 20).

6 Aynacı, *İlmihâllerin Fikhî Yönden Değerlendirilmesi*, s. 39 (Ebû Mansur el-Mâtûrîdî, (ö. 333/944), *Şerh-u Fikhü'l-ekber*, s. 10-11, müracaat: Abdullah b. İbrahim el-Ensari, Katar, Nakâtüş-şuûni'd-dîniyye, t.y.).

Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin (ö. 373, 375/978) *Tenbîhü'l-ğâfilîn*'i ile İmâmzâde'nin (ö. 573/1177) *Şir'âtü'l-İslâm* adlı eserleri de fikhî ve tasavvufî âdab konularında kaleme alınmış vaaz veya meviza türü eserlerdir. Her iki eser Osmanlı Anadolu'sunda oldukça yaygın ve etkin olmuşlardır.⁷

İlk dönem eserlerde kısmen de olsa ilmihâl kelimesi geçmekle beraber ilmihâl geleneğinin hicrî 4, miladi 10. yüzyıldan itibaren oluşmaya başladığını söylemek mümkündür. Hükümler bazında yazılan ilmihâl eserlerinin te'lîfine ise muhtemelen hicrî 9-10, miladi 15-16. yüzyıllarda başlanmıştır.⁸

İlk dönem şifâhî ilmihâl geleneğinin oluşumuna katkı sağlayan âlimlerden biri Ahmed-i Yesevî'dir. Ahmed-i Yesevî İslâm'ın temel ilkelerini halk arasında yerleştirmek amacıyla hikmetler söylemiş, insanlara zaruriyât derecesindeki dînî bilgileri öğretmeye çalışmıştır. Bu açıdan bakıldığında Türkler arasında gelişip yayılan ve ilk örneğini Ahmed-i Yesevî'nin hikmetlerinde bulan ve îmân, ibâdet ve ahlâka dair özlü bilgileri genel prensipler mâhiyetinde ele alan *Divân-ı Hikmet*, hükümler boyutuyla olmasa da basit düzeyde ilmihâl geleneğinin başlangıcı sayılabilir.

Ahmed-i Yesevî'nin göçebe veya yarı göçebe olan Türk boyları arasında İslâm'ı yaymak, aralarında İslâm birliğini kuvvetlendirmek amacıyla Çağatay Türkçesiyle söylediği şiirlerine **hikmet** denir. Şiirleri için hikmet tabirini kendisi kullanmıştır.⁹ Yesevî'nin hikmetleri halkın anlayacağı tarzda, serbest hece vezninde söylenmiştir. Yesevî dervişleri, Ahmed-i Yesevî'den sonra aynı tarzda hikmetler söylemeye devam etmişlerdir. Yesevî'nin ve dervişlerinin söylediği hikmetler bir araya getirilerek *Divân-ı Hikmet* ismiyle birkaç kez koleksiyon halinde basılmıştır. Eserin elimizdeki en son baskısında 252 hikmet ve bir münacat yer almaktadır.

7 Arpaguş, "Bir Te'lîf Türü Olarak İlmihâl", s. 31.

8 Hatice Kelpetin, "İlmihâl", *DİA*, XXII, 139-140, (s. 139-141). İlmihâl tarihçesi ve içeriği hakkında geniş bilgi için bkz: Aynacı, *İlmihâllerin Fikhî Yönünden Değerlendirilmesi*, s. 28-53; Ramazan Bozkurt, *Cumhuriyet Dönemi İlmihâl Çalışmaları ve Problemleri*, s. 6-16, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006; Hatice K. Arpaguş, "Bir Te'lîf Türü Olarak İlmihâl Tarihi Geçmişi ve Fonksiyonu", M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 22 (2002/1), s. 25-56; Adnan Memduhoğlu, "İlmihâl Edebiyatının Tarihi Serencamı", *EKEV AKADEMİ DERGİSİ*, Yıl: 20 Sayı: 66 (Bahar 2016), ss. 21-49.

9 Eserin ilk kitabı Yesevî'nin şiirlerine hikmet tabirini kullandığını göstermektedir.

"Bismillah deyip beyân ederek hikmet söyleyip

Taleb edenlere inci, cevher saçım ben işte.

Riyâzeti sıkı çekip, kanlar yutup

'İkinci defter'in sözlerini açtım ben işte." Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, haz.: Hayati-

Bice, İstanbul 2015, hikmet: 1, s. 3.

Hikmetler, âyet ve hadîslerin ilham ettiği manalar üzerine binâ edilmiştir. *Divân-ı Hikmet*'in farklı hikmetlerinde yirmi beş âyet lafzına doğrudan yer verildiği gibi bazı âyetlere telmihte bulunmaktadır. Hikmetler, hadîsi şerif lafız ve manalarıyla da kuvvetlendirilmiştir. Yesevî, Arapça olan Kur'an ve Sünnetin hükümlerini Türkistan bölgesinde yaşayan göçebe halklara öğretmek üzere Türkçe hikmetlerini söylemiştir.

Divân-ı Hikmet'teki bilgiler, Cibrîl hadîsinde yer alan soruların manevî boyutu yani iç anlamlarına yöneliktir. Ahmed-i Yesevî, hikmetlerinde bu bilgilere, ahkâm cihetinden ziyâde dînînin özünü oluşturan genel ilkeler açısından yer vermektedir.

İlmihâl geleneğinin Türkler arasında oluşmasını sağlayan Ahmed-i Yesevî, tıpkı mürşidi Yusuf-u Hemedânî gibi Hanefî mezhebinde bir fakîh ve şer'î esaslara vâkıf, şeriatla tarîkatı kaynaştıran bir âlim, dînînin gereklerine karşı duyarsızlığın tarîkat adabıyla uyuşmayacağını yayan bir mürşitti.¹⁰

Benzer eğitim metodunun devamını ilk tasavvufî terbiyesini Horasan ve Maverâünnehir'de Ahmed-i Yesevî'nin talebelerinden alan Ahî Evran'da (ö. 660/1262) da görmekteyiz. Ahî Evran'ın esnâf ve sanatkârların dînî yaşantılarını yönlendirmek amacıyla îmân, ibâdet ve ahlâka dair kaleme aldığı *Menâhic-i Seyfi*, aslında bir Şafîî ilmihâlidir.¹¹

A. *Divân-ı Hikmet*'in Genel Mânâda Bir İlmihâl Eseri Oluşu

Günümüzde yazılan ilmihâl kitapları îmân, ibâdet ve ahlâk konularını daha ayrıntılı olarak ele almakta, meseleye daha çok hükümler bakımından yani ahkâm cihetinden yaklaşmaktadırlar. *Divân-ı Hikmet* ise bu konuların Müslümânda bir hayat tarzı olarak yerleşmesine katkı sağlayacak manevî boyutunu ön plana çıkarmakta, ahkâm boyutuna girmemektedir.

Ahmed-i Yesevî'nin hikmetleri îmân, ibâdet ve ahlâk konuları üzerine binâ edilmiştir. Hikmetler, aslında halk arasında aktarıla gelen, sohbetlerde devamlı hatırlatılan şiirlerdir. Hikmetlerin şiir olması, zaten ayrıntılı olarak hükümlerin barınmasına imkân tanımamaktadır. O dönemlerde itikâdî ve fikhî hükümlerin ise kelâm ve fıkıh kitapları vâsıtasıyla öğrenilip öğretilmekte olduğu da bilinen bir gerçektir.

10 Kadir Özköse, "Ahmed Yesevî ve Divân-ı Hikmet", *TASAVVUF: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 7 (2006), sayı: 16, ss. 293-312, s. 298.

11 Eser hakkında geniş bilgi için bkz: Ahî Evren, *İmânın Boyutları (Metâli'u'l-îmân)*, İlave Notlarla Terc. Mikail Bayram, s. 27; "Ahî Evran", *Ahîlik Ansiklopedisi*, I, 81-82; *Ahî Evren ve Ahî Teşkilatının Kuruluşu*, s. 65-71, Konya 1991.

Divân-ı Hikmet'teki "İslam İbâdet İlkeleri"ne geçmeden önce îmân ve ahlâkla ilgili hikmetlerde yer alan bilgilere kısaca değinelim. İmân ve ahlâka dair hikmetlerden seçtiğimiz örnekleri sunarak, aslında eserin bir bütün halinde basit bir ilmihâl eseri mâhiyeti taşıdığını ortaya koymuş olacağız.

Divân-ı Hikmet'te îmân konularına sıkça yer verilir. Özellikle îmânın gereği ve müminin âhirete îmân ile göçmesi için çaba sarf etmesi üzerinde durulur. İmânın şartlarına vurgu yapılır. Meselâ, Allah'a, meleklerle, kutsal kitaplara, Peygamberlere, âhiret gününe, kadere, iyilik ve kötülüğün sadece Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiği inancına doğrudan veya dolaylı olarak değinilerek, îmân konusunda bilinmesi gerekli ilmihâl düzeyindeki bilgiler basit düzeyde sunulur. Yine pek çok hikmetle, îmânla alakalı şefaât, kerâmet, sırât, sûr, mîzân, mahşer gibi kavramlara değinilir, bunların zihinlerde yerleşmesi hedeflenir.

Meselâ; Allah'a îmân, *Divân-ı Hikmet*'te en çok yer alan konudur. Allah lafzı eserde 240 yerde geçmektedir.

Divân-ı Hikmet'te meleklerle îmân konusuna sıkça değinilir. 60 yerde melek lafzı kullanılır. Ayrıca Cebrâil'den 12 yerde, Mikâil'den 3 yerde, Azrâil'den 14 yerde, İsrâfil'den 4 yerde, sura üfleme olayından 2 yerde, Münker-Nekir meleklerinden 15 yerde, cehennem bekçisi Mâlik, cennet bekçisi Rıdvân ve Kirâmen Kâtibîn meleklerinden birer yerde bahsedilir.

Kitaplara îmân konusunda ise sadece Kur'an-ı Kerim'den bahsedilerek birçok âyete atıf ve telmihte bulunulur.

Peygamberlere îmân konusu da hikmetlerde yer alır. Özellikle Hz. Muhammed'e (s.a.s) yönelik aşk ve sevgi ayrıntılı olarak dile getirilir. Hz. Peygamber'den başka 13 peygamber ismi daha zikredilir, bazı özelliklerine telmihte bulunulur.

Âhiret gününe îmân ve âhiret hayatı *Divân-ı Hikmet*'te en fazla ele alınan konulardan bir diğeridir. Âhiret lafzı 98 yerde geçer. Âhiret günüyle ilgili kavramlardan kabir ve kabir hayatı 37 yerde, mahşer yeri ve mahşer günü 89 yerde, sırat köprüsü 14 yerde, cennet 98 yerde, cehennem 67 yerde geçer.

Divân-ı Hikmet'te îmân konularının yer aldığı hikmetlerden birinde, "îmân Allah'ın kuluna bir armağandır; Allah, Hz. Muhammed'i dînîmizi kuvvetlendirmek için peygamber olarak insanlara gönderdi" teması işlenmektedir.

"Hakk Teâlâ îmân armağan eyledi bize;

O Mustafa Hakk Rasûlü idi bize;

*Salât-selâm söylesen, kuvvet verir dînimize;
Yok ise, benim yaptıklarım yalandır.*"¹²

Divân-ı Hikmet'te îmân ile ilgili; "münâfıkların cehenneme gireceği, günah-kâr müminlerin azap çektikten sonra cehennemden çıkacağı" konusu da yer almaktadır.

*"Münâfıklar cehennem içinde tutuşup yanınca,
İmân eden hâlis olup yanıp çıkınca,
İmânsızlar önce sonra tutuşup yanınca,
Allahımdan îmân dileyip yürüdüm ben işte.*"¹³

Divân-ı Hikmet'te; "ölümün Allah'ın takdiri ile olduğu, beden dünyada kalsa bile canın diğer aleme gideceği" konusu da ele alınmaktadır.

*"Allah'ımın emri ile canımı alsa,
Canım oraya gidip bedenim burada kalsa,
Rengim yaprak misali hazan gibi sararsa,
İmân ile gideceğimi bilemezdim.*"¹⁴

Divân-ı Hikmet, îmân konusunda müminlere müjdeleyici bir üslupla yaklaşır, hikmetlere kulak verenin ve de tavsiyeleri doğrultusunda ömür sürenin âhirete îmân ile geçmesinin ümit edileceğini münâcât kısmında belirtir.

*"İşitip hikmetimi kulağa alan,
Armağan eyler ölür vaktinde îmân."
"Kişi hikmet işitse canı ile,
Çıkar canı onun îmânı ile."*¹⁵

Divân-ı Hikmet'te yer alan îmâna dair konulara daha çok örnekler verilebilir. Fakat yeri gelmişken şu teklifte bulunalım, hikmetlerdeki îmânın şartları ve alt başlıkları içerik bakımından daha genişçe ele alınabilir. Kelâm sahası uzmanları tarafından gerekli tahlillerde bulunulmak suretiyle konu üzerinde

12 Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 142, s. 225.

13 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 15, s. 37.

14 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 47, s. 82.

15 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Münacat, s. 407.

müstakil çalışmalar yapılabilir. Konuyla ilgili ortaya çıkarılacak yeni eserlerle de *Divân-ı Hikmet*'teki îmân konularının aslında ehli-sünnet inancı doğrultusunda işlendiği tespit edilecektir. Bu çaba da *Divân-ı Hikmet*'in biraz daha gündem oluşturmasına ve kendisinden daha çok istifade edilmesine katkı sağlayacaktır.

Divân-ı Hikmet esas itibariyle ahlâkî esasları kapsayan, ahlâkî olgunluğu hedefleyen tasavvufî yaklaşım içeren bir eserdir. Hikmetlerin söylenmesi, insanların olgun bir ahlâka sahip olması amacını taşır. Bununla doğru bir îmân, sâlih bir amelle edep ve ahlâk bakımından kâmil bir insan gaye edinilir ki İslam dîninin ana hedefi de zaten budur. İlmihâl eserlerinde yer alan ahlâk konularının bir kısmı *Divân-ı Hikmet*'te genel mâhiyette ele alınmış, bununla erdemli ve olgun bir Müslüman profili çizilmiştir.

Divân-ı Hikmet'te erdem, iyilik, edep, haya gibi ahlâkî kavramlara yer verilirken, ahlâkî değerler ve ahlâklı insan örneği genellikle *mürîd* kavramı altında işlenir. Kâmil ahlâk sahibi olmanın daha çok tasavvuf ve tarîkat eğitimiyle sağlanacağına da işaret edilir.

Divân-ı Hikmet'te ahlâkî olgunluğu ifâde eden *erdem* kavramına 5 kez, dinde samimiyeti belirten ve bireyin tam bir içtenlikle îmân ve ibâdetlerini yerine getirmesini anlatan *ihlas* kavramına 36 kez yer verilmiştir. Ahlâk konusuyla doğrudan ilintili olan tarîkat eğitimi alan *mürîd* kelimesine 29 kez yer verilmiştir. Tasavvuf'ta müritlerin ahlâkî erdem ve olgunluğa ulaşması amacıyla hizmet eden *mürşid-i kâmil*, *pîr-i kâmil* ise 52 yerde geçmektedir.

Divân-ı Hikmet'e göre tarîkatın yolu edeptir;¹⁶ İslam'ın asıl hedefi insanı edep sahibi kılmaktır. Hikmetlerde işlenen ana tema, amel ile îmânın korunması, tarîkat vâsıtasıyla edinilen güzel alışkanlıklarla da Allah'ın rızâsına kavuşulmasıdır.

“İman postu şerîattır; aslı tarîkattır;
Tarîkata giren Hak'tan pay aldı dostlar.”¹⁷

Divân-ı Hikmet'teki ibâdet ilkelerine geçmeden önce son olarak eserde yer alan edep ve ahlâk örnekleri içeren bazı hikmetlere yer verelim.

“Kabir içinde Mustafa'yı hazır gördüm,
Selâm verip edep ile şaşırıp kaldım.”¹⁸

16 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 36, s. 67.

17 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 5, s. 16.

18 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 9, s. 23.

“İhlasımı görüp mâşûk elimi aldı,
Feyz ve fetih dolu verip yola saldı.
Boynum eğip bencillik yeksan kıldı,
Toprak olup ölmezden önce öldüm ben işte.”¹⁹

“Tarikatın bostanıdır hoş gülistan,
Talipleri bülbül sıfat kılır cevlân,
Müeyesser olur mu deyip inci ve mercan,
İhlaslı kulun mahrum olup kaldığı yok.”²⁰

“Rasûl'e hepsi hizmet eylemektedir,
Edep ile yürüyüp izzet eylemektedir.”²¹

“Hatadan habersiz, Allah'a inkârcı,
Edepsiz, hâyâsız, dünyada pirsiz.”²²

Bu örnekler dışında *Divân-ı Hikmet*'te edep ve ahlâka vurgu yapan çok sayıda hikmetler bulunmakta, Allah ve peygamber sevgisi, insanlara iyilik, ibâdetlerde huşû ve samimiyet, haklara riâyetin önemini içeren nice hikmetlere yer verilmektedir.

B. Divân-ı Hikmet'te İslam İbâdet İlkeleri

Ahmed-i Yesevî'nin hikmetlerinde yer alan ibâdet ilkeleri âyet ve hadîslere dayanır. Yesevî *Divân-ı Hikmet*'inde ibâdeti Cenabı Hakk'ın hoşnutluğuna vesile olacak davranışlar olarak değerlendirir.

Yesevî, hikmetlerinde genel ibâdet ilkelerine değindiği gibi namaz, zekât oruç ve hac gibi sistematik ve düzenli olmaları yanında şekle de bağlı olan, belli zaman ve şekillerle ifâ edilmeleri gereken mersûm²³ ibâdet ilkelerine de değinir. Yesevî, ibâdetleri fikhî hükümlerinden ziyâde önem ve kazanımları açısından ele

19 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 153, s. 243.

20 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 158, s. 254.

21 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 36, s. 69.

22 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Münâcât, s. 405.

23 Ahmet Yaman, “İslam'da İbâdet”, *İslam İbâdet Esasları*, Ankara 2018, s. 21.

alır. Biz de bu doğrultuda *Divân-ı Hikmet*'te yer alan hikmetlerdeki genel ve mer-sûm ibâdetlerden tespit ettiğimiz ilkelerden bir kısmını sunacağız.

1. İbâdet İnsanın Yarattığı Gayesidir: Yesevî, insanın yaratılış gayesinin âyeti kerimede²⁴ de ifâde edildiği gibi Allah'a ibâdet olduğunu şu hikmetinde belirtir.

*“Sizi, bizi Hak yarattı ibâdet için”*²⁵

2. İbâdetsiz Bir Gece Veya Gündüz Geçirilmemeli, İbâdet Ömrün Her Anında Olmalıdır: Yesevî hayatını kronolojik olarak anlattığı Yaşnâme'sinde, küçük yaştan itibaren ibâdet hayatına devam ettiği, nafîle oruç tutup manevî ilimlerle donatıldığından bahsederken yaptığı ibâdetleri asla yeterli görmemekte, kâmil insan olmak için âyeti kerimenin de ifâde ettiği gibi *“Ölüm gelinceye kadar Rabbine ibâdet,”*²⁶ emri doğrultusunda ibâdete devam üzerinde durmaktadır. Yesevî'ye göre insan, ömrünün ne kadar olduğunu bilmediğinden her ânını ibâdetle geçirmeli; su ve topraktan yaratılan insan, yine toprak olacağından ibâdete gereken önemi vermelidir.

*“Kul Hoca Ahmed ibâdet eyle, ömrün bilmem kaç yıl,
Aslını bilsen su ve toprak, yine toprağa gider ha...”*²⁷

İbâdet, sürekli olmalıdır. İbâdetsiz geçen günler yazık edilmiş, boşa geçirilmiştir.

*“Vah yazıklar gece gündüz etmeden ibâdet.”*²⁸

3. İbâdet Kötülükten Uzak Tutmalıdır: Yesevî'ye göre şeytandan Allah'a sığınarak ibâdete başlayan âbid, ibâdet esnâsında kendinden geçmeli, tüm dünyaya ait bütün meşguliyetlerden arınmalıdır. Kişi, ancak bu şekilde şeytanın desiselerinden uzak kalabilir.

*“Eûzu billâhi mine 'ş-şeytâni'r-racîm' desem,
İbâdet ile kemiklerimi hamur eylesem,*

24 *“Ben insanları ve cinleri ancak bana ibâdet etsinler diye yarattım.”* Zariyât 51/56.

25 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 13, s. 33.

26 Hicr 15/99.

27 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 144, s. 228.

28 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 26, s. 56.

*Ehil-ıyâl, ev-barkımı yetîm eylesem,
Lânetli şeytân benden uzak kaçır mı ki?*"²⁹

4. İbâdet Geciktirilmemeli, Ötelenmemelidir: Yesevî'ye göre insan ömrünün uzunluğuna aldanıp ibâdetten uzak durmamalıdır. İbâdet etme imkânına sahip olan kişi, geciktirmeden ve elinde fırsat varken ibâdetini yapmalıdır. Zira sonraki günlerde ne halde olacağı, ibâdet imkânı bulup bulamayacağı belli değildir.

*"Ey Kul Hoca Ahmed, bugün, ibâdet et gece ve gündüz,
Deme ki ömrümdür uzun, bilmem ki hâlim ne olur."*³⁰

5. Allah'a İtaati Sağlayacak Eğitim Süreci de İbâdettendir: Yesevî'ye göre icâzetli bir mürşide bel bağlayan kişi, artık irâdesini onun eğitimine teslim etmeli, hayatını onun öğretilerine göre düzenlemeli, gerektiğinde gece-gündüz riyâzete devam etmelidir. Bu sürecin tamamı ibâdetten sayılır.

*"İrâdeyi ver icâzet ehline,
Kâim ol gece-gündüz riyâzete,
Sayıp onun kulluğunu ibâdete,
Kulluğunda beli bağlayıp durmak gerek."*³¹

6. İbâdet Âlimin Vasfı Olmalıdır: Yesevî'ye göre ilim erbâbı ibâdet ehli olmalıdır. İbâdet, âlimin özelliklerindedir. Âlim, Allah'tan korkup âhiret endişesi duyan, namaz kılan, Kur'an okuyan, Allah için ağlayıp inleyen, gönülden Allah'ı zikredip ibâdetlerine devam edendir.

*"Âlim odur namaz kılıp ibâdet etse,
Hak'tan korkup âhiretin tasesını çekse,
Kur'an okuyup Hak'tan korkup ağlayıp inlese,
Can ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar."*³²

29 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 66, s. 111.

30 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 72, s. 117.

31 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 76, s. 121.

32 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 79, s. 128.

7. İbâdet Allah'ın Cemâlini Görme Vesilesidir: Yesevî'ye göre Allah'ı gönül-den severek muhabbet duyan mümin de ona ibâdet edecektir. Sevgi, itaâti gerektirir. İtaat etmek de ibâdettir. Allah'a büyük bir sevgi ile ibâdete devam eden, cennette cemâlini görür. İbâdet ehline ne kadar sıkıntı uğrasa da sabreder, şikâyet etmez.

*“Hakk'a yanıp mü'min olsan, ibâdet eyle,
İbâdet eyleyen Hak cemâlini görür dostlar.
Yüz bin belâ başa düşse, inleme,
Ondan sonra aşk sırrını bilir dostlar.”*³³

Yesevî'ye göre nefsin arzusuna teslim olmayan, uykusuz kalarak ibâdete devam eden kişi, âhirette nimetlerin en büyüğü ve kemâli olan Allah'ın cemâlini görecektir.

*“Nefsini sen kendi arzusuna bırakma sakın,
Yemeyip içmeyip ibâdet ile ol uykusuz,
Sonunda bir gün gösterecek sana cemâl,
Uykusuz olan orada cemâl görür dostlar.”*³⁴

Gereksiz söz ve davranışlardan uzak kalarak kendini ibâdete veren kul da Allah'ın cemalini görecektir.

*“Söz ve hali candan çekip eyle riyazet,
Taatlı kul cemâlini görür, dostlar.”*³⁵

8. Her Davranışta İbâdet Bilinci Olmalıdır: Yesevî, sema ve raksa tahsis ettiği 88. hikmetinde semâ da dâhil ibâdet bilinci taşımayan hiçbir işin fayda sağlamayacağına dikkat çeker. Yesevî'ye göre ilâhî aşk olmadan, kendinden geçmeden yapılan semâ riyâdır; sahibine ne îmânın ne de ibâdetin neşesini tattırır. Riyanın Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından gizli şirk olarak tanımlandığını da unutmamak gerekir.

*“Kendinden geçmeyip raks ve semâ yapmak hata;
Sübhân Melik'im ona kılmaz îmân armağan,*

33 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 82, s. 134.

34 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 82, s. 135.

35 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 169, s. 270.

*İbâdet eylese, gönüllerini eylemez safâ;
Riya eyleyip raks ve semâ yaptı dostlar.*"³⁶

9. İbâdet Muhabbetle Yapılmalıdır: Yesevî'ye göre, insan âhiret derdi ile dertlenmeli, âhireti hesaba katarak dünya hayatını düzenlemelidir. Âhirette Allah'ın cemâlini görmek için de ibâdet etmek amacıyla gece uykularından vazgeçmeli, muhabbetle gönlünü Hakk'a açmalıdır.

*"Gece-gündüz âhiretin gamını çek,
Gece uykusunu haram eyleyip ibâdet eyle,
Muhabbetin şevki ile göğsünü yar,
Hak cemâlini göstermese perişan olunur.*"³⁷

10. İbâdet Sadece Allah Bilsin Diye Yapılmalıdır: Yesevî'ye göre, göz yaşları Allah'ın rahmetini çoğturur, sıkıntı anında elinden tutturur. İster gece ister gündüz sadece Allah bilsin diye ibâdet edilir.

*"Gözyaşını deryâ eyle rahmeti gelsin,
Garip olup yolda yat elini tutsun,
Gizlice yürüyüp ibâdet eyle Allah bilsin,
Hak cemâlini göstermese perişân olunur.*"³⁸

11. İbâdet Kulluğun Gereği, Allah'a Yakınlık Sebebidir: Yesevî'ye göre kendini kul olarak niteleyen herkesin Allah'a ibâdet etmesi gerekir. Bu kişilerin aynı zamanda kıyâmetin yakın olduğunu da unutmaması gerekir. Allah'a yakın olmak, onun rızâsını kazanmak isteyen de ibâdet etmelidir.

*"Kul Hoca Ahmed kulum desen ibâdet eyle,
Kıyâmetin geleceğini yakın bil,
Hakk'a yakın olayım desen ibâdet eyle,
İbâdet eyleyen Hakk'a yakın olur olmalı.*"³⁹

36 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 88, s. 143.

37 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 95, s. 151.

38 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 95, s. 153.

39 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 104, s. 170.

12. İbâdet İçin Seher Vakitleri Gözetilmelidir: Yesevî'ye göre insan hayatını boşa geçirmemeli, seher vaktinde yapacağı ibâdet ile Allah'ın dostluğuna layık olmalıdır. Yesevî, seher vakti temasını pek çok hikmetinde işlemektedir.

*“Kul Hoca Ahmed kötülük ile hayatını eyleme zâyi;
Olursun Hazret'e lâyük, eğer seherde ibâdet eylesen.”⁴⁰*

13. İbâdet Gönlü Perişan Olmaktan Korur: Yesevî, 119. hikmetinde on beş kıta ile sûfîyi anlatırken, sûfînin saf ve temiz kalarak günahlardan uzak durması ve gönlüne perişanlık gelmemesi için ibâdet ve takvâya özen göstermesi gerektiğini belirtir.

*“Sûfî olsan saf ol ki, suç ve isyan olmasın,
İbâdet-takvâ eyleyip gönlün perişan olmasın.”⁴¹*

14. İbâdet Sadece Allah İçin Yapılır: Yesevî'ye göre gerçek dervişler ibâdeti insanlar görsün bilsin diye değil, sadece Allah için yaparlar. Bununla birlikte Yesevî, halktan uzakta ibâdet eden dervişlerin sayısının ne kadar da az olduğunu vurgular.

*“Dervişim deyip ibâdet eyler halk içinde;
Riya eyleyip dolaşp yürür orada burada;
Allah için ibâdet eyleyen derviş nerede?
Gerçek dervişler dağ ve ovayı mekân eyler.”⁴²*

15. İbâdete Kibir ve Riyâ Karıştırılmamalıdır: Yesevî'ye göre ibâdet, asla kibir ve gösteriş amacıyla yapılamaz. Riyânın karıştığı ibâdet, gizli şirk olacağından sahibinin îmânını tehlikeye sokar. Tasavvuf yolunun yolcuları olan sûfîlerin, kesinlikle ibâdetleriyle gösterişe kaçmamaları gerekir. Kibir ve riya barındıran ibâdet, sûfîleri dünyada sevindirip gururlandırabilir fakat âhirette hiçbir yarar sağlamadığı gibi âhirete göçerken de îmân nûrundan mahrûm bırakır.

*“Ey sûfî ibâdet eylersin hepsi kibir ve riyâ,
Can ve gönül dünyaya mağrur dillerinde âh-vâh,*

40 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 106, s. 172.

41 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 119, s. 189.

42 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 133, s. 210.

*Can verirken olacağıın îmân nûrundan ayrı,
Sûfi-nakş oldun veli, asla müslüman olmadın.*"⁴³

Yesevî'ye göre riya ile yapılan ibâdet, sahibine asla fayda sağlamayacaktır.

*"Kul Hoca Ahmed, kulum deyip vurma lâf;
Riyâ ile eylediğin ibâdetin hepsi boş."*⁴⁴

Riyâdan uzak ibâdet her yerde yapılmalıdır. Zira Allah her yeri görüp gözetmektedir.

*"Derviş olsan, ibâdet eyle, eyleme riyâ;
Her köşede ibâdet eyle Rabbim tanık."*⁴⁵

16. İbâdetde Güzel Halli Veliler Örnek Alınmalıdır: Yesevî'ye göre iç âlemini arındıran sûfî, Bişr-i Hâfî (ö. 227/841) gibi ibâdet ederse arzu edilen hedefe ulaşacağı gibi keşif ve kerâmet sahibi de olur.

*"Sûfî gerek bâtınını eylese sâfî,
İbâdet eylese Bişr-i Hâfî misâli,
Ondan sonra vadesine olur vefalı,
Şüphesiz görür herkes keşif ve kerâmetini."*⁴⁶

17. Nâfile İbâdetler Gizli Yapılmalıdır: Yesevî'ye göre Allah'a âşık olanlar, bu aşkı devâm ettirmek için gece-gündüz ibâdet eder; elde ettiği sırları da gizleyerek bunları kavrayamayan cahillere söylemez.

*"Âşık olsan, gece gündüz aşk iste,
İbâdet eyle, gece kalkıp hiç yatma,
Akıllı olsan, cahillere sır söyleme,
Gerçek dervişler ibâdetlerini gizli eyler."*⁴⁷

43 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 119, s. 189.

44 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 133, s. 212.

45 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 133, s. 210.

46 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 130, s. 205.

47 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 133, s. 210.

18. İbâdet Her Türlü Sıkıntının Giderilme Sebebidir: Yesevî'ye göre Allah, ibâdet hayatına devam eden kişinin tüm dertlerine kefidir. Fakat Allah'tan yüz çeviren, ona ibâdet etmeyen âyetin ifadesiyle “*Onun için bir geçim sıkıntısı vardır.*”⁴⁸ Yeter ki insan Hakk'a âşık olsun, ibâdetlerinde huşû ve samimiyetle devam etsin.

*“Hakk'a âşık olup dedi Kul Hoca Ahmed,
Allah kefil derdimize, eyle ibâdet.”*⁴⁹

19. İlim İbâdetin Kabulüne Vesiledir: Yesevî, âlimin üstünlüğünü, Allah katındaki değerini anlatırken âlimin ibâdetiyle ona vasıl olacağını belirtir. Zira âlimler Allah'tan hakkıyla korkan kişilerdir.⁵⁰ Bu korku onlarda emir ve yasaklara yönelik hassasiyeti doğurur.

*“Din ve dünya âlim ile olur hâsıl,
İbâdet kılsa kabul, Hakk'a vâsıl.
İtikâd kıl, gerek olsa temiz nesil,
Gerçek âşık bir söze baş eğer, dostlar.”*⁵¹

20. İbâdet İmanın Muhafızı ve Nûrudur: Yesevî'ye göre seherlerde kalkıp ağlayan, ibâdete sıkıca sarılan kimse, îmânını tertemiz bir şekilde korur. İbâdet îmânı şek ve şüphelerden koruduğu gibi nurlandırır.

*“Seherlerde kalkıp ağla, ibâdete belini bağla,
İmânını temiz sakla, olursun ab-dâr şimdi.”*⁵²

21. Müslüman Olmak, İbâdet Etmeyi Gerektirir: Yesevî'ye göre Müslümanlık iddiasında bulunan, İslam'a teslim olup ibâdet ve itâatte bulunmalıdır. Hayatında günahattan başka bir yansıma olmayanın müslümanlık iddiası samimi değildir. Kalbi hile ve yalanla dolu olduğu halde eline tesbihi alıp kendini müslüman gibi tanıtanlar aslında gerçekten olgun müslüman değildirler.

48 Taha 20/124.

49 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 169, s. 270.

50 “Kulları içinde Allah'tan ancak âlimler korkar.” Fatır 35/28.

51 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 171, s. 275.

52 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 182, s. 291.

*“Müslüman oğluyum dedim, hani taat-ibâdetin,
Günahtan özge hâsıl yok, hani dostlar, müslümanlık?!
Elimde tesbih tanesi, gönülde tuzak ile tezvîr,
Namaz ve orucu dışlayıp, dilimde sade yalanlık?!”⁵³*

22. Namaz Huşû İle Zâhitler Gibi Kılınmalıdır: Yesevî'ye göre namaz, dünya nimetlerine dalmayan, kendini züht hayatına veren zahitler gibi içten ve samîmi kılınmalıdır. Züht hayatı, Allah'ı sevdiren bir hayat tarzıdır. Gerçek anlamda Allah sevgisini tadan zâhit, ibâdetlerinden büyük zevk alır.

“Zâhidler gibi namaz kılıp ibâdet eylesem.”⁵⁴

Yesevî, züht sahibini Allah rızâsı için itâat eden, sabah tan yeri ağarana kadar namaz kılıp kıyam eden, gece namaza gündüz de oruca devam eden biri olarak tanımlar.

*“Zahit der: ‘Rızân için taat kıldık,
Tan atana dek namaz kılıp kıyam durduk,
Gece namaz gündüzleri oruçlu olduk...’
Ağlayıp yürü, gözyaşının riyâsı yok.”⁵⁵*

23. Namaz, Oruç ve Zekât Cehennemden Kurtuluş Vesilesidir: Namaz, oruç ve zekât gibi temel ibâdetler, müminlerin cehennemden kurtulmasına sebep olur.

*“Rasûl dedi “Sahâbeler sessiz olun,
Âhirete yollandık siz açık bilin,
Oruç tutun, namaz kılın, zekât verin,
Cehennemden özünü azâd eylemek için.”⁵⁶*

24. Namaz ve Oruç Cennet ve Cemâlullah Vesilesidir: Yesevî'ye göre oruç ve namaz gibi ibâdetlere devam ederek günahlarına tövbe eden, seher vaktinde uyanarak Allah'ı zikreden ve de âlimlerin hizmetinde bulunan âhirette Allah'ın cemâlini görme şerefine nâil olur.

53 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 241, s. 379.

54 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 65, s. 109.

55 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 157, s. 251.

56 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 45, s. 79.

*“Oruç tutup namaz kılıp tövbe eyleyen,
Seherlerde kalkıp Allah diye kulluk eyleyen,
Şeyhlerin hizmetini tamam eyleyen,
Öyle kullar Hak cemâlini görür imiş.”*⁵⁷

25. Namaz Cemâatle Kılınmalıdır: Yesevî, namazın cemaatle kılınarak terk edilmemesi gerektiğini, cemaate gitmeyip namazı terk edenlerin şeytan ile birlik-te haşr edileceğini şu hikmetiyle dile getirir.

*“Cemâate gitmeyip namazı terk eyleyenler,
Şeytan ile bir yerde, derk-i esfelde gördüm.”*⁵⁸

Yesevî, namazın mescitlerde zahitler gibi huzur ve huşû içinde kılınması gerektiğini ifâde eder. Zâhitler, sâdıklar gibi yalan sözden uzak kaldıklarından ârifler misâli Hakk’a vâsıl olabilirler.

*“Mescide girip namaz kılısam zahitler gibi,
Aşk ateşine tutuşup yanan âşıklar gibi,
Yalan sözü dile almadan sâdıklar gibi,
Ârifler gibi Hakk’a vâsıl olur mu ki?”*⁵⁹

26. İbâdetler Riyâdan Uzak Olmalıdır: İbâdette riyâyı tehlikeli gören Yesevî, gösteriş amacıyla ibâdet edenlerin son nefeslerinde îmândan mahrum kalabileceği endişesine şu şekilde yer verir.

*“Oruç tutup halka riyâ edenleri,
Namaz kılıp tespih ele alanları,
Şeyhim diye başka binâ koyanları,
Son anda îmânından ayrı eyledim.”*⁶⁰

27. İbâdetlere Kulun İhtiyacı Vardır: Yesevî, Allah âşıkları da dâhil herkesin namaz oruç gibi ibâdetlere muhtaç olduğunu, gözyaşı dökerek Hakk’a yalvarıp yakarmaları gerektiğini şu hikmetiyle belirtir.

57 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 113, s. 183.

58 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 53, s. 91.

59 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 181, s. 289.

60 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 54, s. 93.

*“Âşıkların ihtiyaçları oruç, namaz,
Mahşer günü gözyaşındır Hakk'a niyaz,
Ârif âşık dert ve âlem çekti olmalı.”*⁶¹

28. Abdestli Olunmalıdır: Yesevî, abdestli olmaya özen gösterir. Zikrin önemini ele aldığı hikmetlerinde özellikle abdestli bulunmaya dikkat çeker, abdestsiz zikretmeyi hiçbir mümine yakıştıramaz.

*“Taharetsiz zikrini söyleyen îmân etmez,
Öleceği vakitte hak Mustafa elini tutmaz,
Subhân Melikim günahım asla bağışlamaz,
Gelin yığılın zâkir kullar zikir söyleyelim.”*

*“Mümin olsan taharetsiz zikrini söyleme,
Kerametler söyleyip halka dînini satma,
Müslümanlık iddia edip kâfir gitme,
Gelin yığılın zâkir kullar zikir söyleyelim.”*⁶²

29. Hac İbâdeti Samimi Duygularla Yapılmalı, Hac İbâdeti İle Günahlardan Arınma Hedeflenmeli: Yesevî sadece hac ibâdetini konu edindiği 242. hikmetinde kutsal yerleri ziyaret ederken günahlardan tamamen arınarak temizlenmenin hedeflenmesini tavsiye eder.

*“Dergâhında kıldığım haccım kabul olsa,
Evvel-âhir günahlarım odun olsa,
Lanetli şeytan onu görüp zebûn olsa,
Ondan geçip, Medine'ye varsam derim.”*⁶³

30. İbâdetler Nâz ve Niyâzla Yapılmalı: Yesevî'ye göre ibâdetlerine devam edip tesbihatını bırakmayan kişi zikir-i dâim üzere olur. Böyle âşıkların Allah katındaki makamları yüksektir. Onların nâzları ve feryâtları günahlarının yok olmasına neden olur.

61 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 59, s. 98.

62 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 60, s. 101.

63 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 242, s. 382.

“Âşıkların Hakk karşısında yüz nâzı var,
Nâra çekse, zerre aslâ kalmaz, yanar;
Oruç, namaz, tesbîhleri “Allah”,
Bâtınlarını söyler kılıp yürür olur.”⁶⁴

Yesevî'nin hikmetlerinden ibâdetlere teşvik ve terk edildiğinde uyarı ve ikaza yönelik birçok örnek verilebilir. Namaz ve orucun farz olduğunu belirten hikmetlerden, oşür ve zekâtın önemine işaret eden hikmetlere ve dahi cenaze namazını ifâde eden hikmetlere kadar *Divân-ı Hikmet*, tam anlamıyla Müslüman hayatının îmân, ibâdet ve güzel ahlâkla kuşatılması gereği üzerinde duran bir eser görüntüsü vermekte, dînî bilgileri halkın anlayacağı dilde ifâde etmektedir.

Sonuç

Davranış bilgisi anlamına gelen *ilmihâl*, her Müslümanın îmân, ibâdet ve ahlâk konularında bilmesi gerekli en temel dînî bilgi seviyesi ile bunları içeren eserlerin genel adıdır. İlmihâl geleneği ilk dönemlerde şifâhî olarak hicrî 4. yüzyıldan itibaren oluşmaya başladığı halde ahkâm cihetiyle ilk ilmihâl eserleri muhtemelen hicrî 9. asırdan sonra yazılmaya başlanmıştır.

İlmihâl konuları Cibrîl hadîsinden esinlenerek belirlenmiştir. Hz. Peygamber'in Cebrâil'in sorduğu îmân, İslâm ve ihsân sorularına verdiği cevaplar ilmihâlin üç ana başlığı olan inanç, ibâdet ve ahlâk konularını oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Türkler arasında ilmihâl geleneğinin oluşumunu sağlayan ilk âlimlerden biri Ahmed-i Yesevî'dir. Türkistan bölgesinde ortaya çıkan bu ilmihâl kültürünün arka planını Ahmed-i Yesevî'nin hikmetleri oluşturmaktadır. Bu sebeple *Divân-ı Hikmet*, Türkistan bölgesinde ilmihâl geleneğinin başlangıcı sayılabilir. *Divân-ı Hikmet*'teki bilgiler, Cibrîl hadîsinde yer alan sorularının manevî boyutu yani iç anlamlarına yöneliktir. Ahmed-i Yesevî, hikmetlerinde ilmihâl bilgilerine, ahkâm cihetiyle değil dînin özünü oluşturan esaslar olarak yer vermiştir.

Divân-ı Hikmet Müslümanın İslam hakkında öncelikli olarak bilmesi gerekli îmân, amel ve ahlâka dair temel dînî bilgilerin yer aldığı ilmihâl niteliğinde bir kitaptır. Ahmed-i Yesevî, her bir hikmetinde ibâdet temasını işlemiş, ibâdet merkezli bir tebliğ metodu benimsemiştir. Bu sebeple

64 Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 102, s. 161.

Yesevî'nin hikmetlerinde genel ibâdet ilkeleri tespit edildiği gibi ibâdet-i mersûme de denilen belirli şekil, şart ve zamanla kayıtlı namaz, oruç, zekât ve hac gibi dar anlamlı ibâdetlerle ilgili ilkeler de tespit edilir. Yesevî'nin hikmetlerinden dar ve geniş anlamlı ibâdet ilkelerine yönelik pek çok farklı başlık tespit edilmesi mümkündür. Bunun için müstakil çalışmalara ihtiyaç vardır. Yesevî'nin hikmetlerinden tespit etmeye çalıştığımız ibâdet ilkeleri, aslında Hz. Peygamber'in (s.a.s) rehber olduğu ibâdet ilkelerinden sadece bir kısmıdır.

Kaynakça

Ahî Evren, *İmanın Boyutları (Metâli'ü'l-îmân)*, ilave notlarla terc. Mikail Bayram, Damla Matbaacılık, Konya ts.

Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, İstanbul, 2015.

Arpağuş, Hatice Kelpetin, “Bir Te’lîf Türü Olarak İlmihâl Tarihî Geçmişi ve Fonksiyonu”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22 2002/1.

_____, “İlmihâl”, *DİA*, XXII.

Aynacı, Mediha, “Osmanlı Kuruluş Dönemi Türkçe İlmihâl Eserleri Çerçevesinde İlmihâllerin Fikhî Yönden Değerlendirilmesi”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Bayram, Mikail, “Ahi Evran”, *Ahilik Ansiklopedisi*, I-II, Ankara, 2014.

_____, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya, 1991.

Bozkurt, Ramazan, “Cumhuriyet Dönemi İlmihâl Çalışmaları ve Problemleri”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006.

Ebû Mansûr el-Mâturîdî, *Şerh-u Fıkhi'l-ekber*, müracaat Abdullah b. İbrahim el-Ensari, Katar, Nafakâtüş-şuûni'd-dîniyye, t.y.

Memduhoğlu, Adnan, “İlmihâl Edebiyatının Tarihi Serencami”, *EKEV AKADEMİ DERGİSİ*, yıl 20, sayı 66, Bahar 2016.

Muhammed Hasan eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-kesb*, Halep, Mektebetü'l-matbûâtî'l-islâmiyye, 1997.

Özköse, Kadir, “Ahmed Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet”, *TASAVVUF: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl 7, sayı 16, 2006.

Yaman, Ahmet, “İslam'da İbâdet”, *İslam İbâdet Esasları*, Ankara, Grafiker Yayınları, 2018.